

НЕКЕ НАПОМЕНЕ УЗ СЕПТУАГИНТУ*

Емануел Тов

Ајсџраќи: Текст *Сейшугинте* се на појединим местима разликује од јеврејској масоретској шекста. Сматра се да ово одражава варијације шекстова које су преводиоци користили као предложак. Аутор набраја неколико показатеља који сведоче у прилој овој тези, и наводи неке илустративне примере.

Кључне речи: Стари Завети, Сейшугинта, масоретски шексти, шекстуална кријтика

Скраћенице у Септуагинти

Сви јеврејски текстови које су преводиоци Септуагинте (=LXX) користили су имали неке скраћенице или је пракса скраћивања била тако добро позната преводиоцима да су они видели одређена слова у својој *Ворлаги* (*Vorlage* – нем. „предложак“) као скраћене речи. Према неким научницима (посебно G. R. Driver, види испод), било која реч је могла да буде скраћена у *Ворлаги* преводиоца, али је чврст доказ изведен само у погледу *шешраграматона* (*tetragrammaton*). Уп. Frankel, *Vorstudien*, стр. 215; Ginsburg, *Introduction*, стр. 165–170; Perles, *Analekten*, стр. 4–35; *Analekten*, II, стр. 1–10; Köhler, *Beobachtungen*, стр. 29–32; S. R. Driver, *Samuel*, стр. LXVIII и даље; Fischer, *Pentateuch*, стр. 18–21; G. R. Driver, “Abbreviations in the Massoretic Text”, *Textus* 1 (1960), стр. 122–131; id., “Once again Abbreviations”, *ibid.*, 4 (1964), стр. 76–94; Allen, *Chronicles*, II, стр. 81–89; M. Fishbane, “Abbreviations, Hebrew Texts”, *IDBS*, стр. 3–4.

Следе неки примери скраћеног *шешраграматона* (или слова која су тако схваћена). У следећим примерима *шешраграматон* је скраћен на *jog* (*yod*) или на *he* (*he*):

Суд. 19, 18	MT:	(ואת) בית יהוה (אני הלך) (и ја идем ка) Дому Господњем
	LXX:	τὸν οἶκόν μου дому моме
	=	בית י' ← ביתי

* Овај наслов је редакцијски. Текст који следи представља одломак из књиге E. Tov, *The Text-critical Use of the Septuagint in Biblical Research*, Simor Press, Jerusalem 1981, стр. 209–222.

Јер. 6, 11	МТ:	גְּמוֹת יְהוָה гнев Господњи
	LXX:	τὸν θυμὸν μου мој гнев
	=	גְּמוֹת י' ← הַמַּת י'
Јон. 1, 9	МТ:	עֲבָדִי Јеврејин
	LXX:	δοῦλος κυρίου слуга Господњи
	=	עֲבָד י'

За процену ових текстова, види стр. 291.

2. Дн. 3, 1	МТ:	נִרְאָה он је видео
	LXX:	ὠφθη κύριος Господ је видео
	=	נִרְאָה (ה) ה'

Види поред овога и Ис. 24, 3 (стр. 104.); Јест. 6, 1 (стр. 235).

Рукопис *Ворлаџе* LXX

Постоји уопштена претпоставка да је LXX преведена са јеврејског текста који је био написан угластим (арамејским) писмом. Ова претпоставка је заснована на анализи типова збрке консонаната у претпостављеној *Ворлаџи* Септуагинте. У угластом писму одеређена слова се често мешају, као што је показано примерима на странама 196–200. За анализу писма LXX *Ворлаџе*, види Fischer, *Alphabet* (Pentateuch); id., *Isaias*; Н. М. Orlinsky, *JQR* 30 (1939–1940), стр. 33–49, нарочито стр. 37–38; Allen, *Chronicles*, II, стр. 162–165. За уопштenu расправу о овим темама и за опширнију библиографију, види D. Winton Thomas, “The Textual Criticism of the OT,” у Н. Н. Rowley (приређивач), *The OT and Modern Study*, (Oxford, 1951), стр. 253–255 (“The alphabet of the Septuagint-Vorlage”).

Међутим, неколико парова слова који су били слични у угластом писму су такође били слични и у палео–јеврејском писму, и стога је могуће да су збрке које се испитују јавиле у свицима написаним старим писмом. Заиста, свици написани палео–јеврејским писмом су још увек били доступни када је Стари Завет био превеђен на грчки, као што сведоче неки рани свици Петокњижја и један свитак Књиге о Јову пронађен у Кумрану.

Раштркане примере који наговештавају замену консонаната који слично изгледају у палео–јеврејском писму у *Ворлаџи* Септуагинте представили су научници за неке библијске књиге (види, на пример, Ginsburg, *Introduction*, стр. 291–296; Vogt, *Critica textus*, стр. 10–12). Међутим, као и у сличним случајевима, не може се одредити да

ли се одређена збрка десила током процеса превођења, или приликом преношења јеврејског текста пре превођења. На пример:

У палео–јеврејском писму су слова *алеф* (*aleph*) (א) и *тав* (*tav*) (ט) понекад замењивана. Сличност између ових слова објашњава излагање речи תבנן (= „Ецбон“, име Гадоваг сина на јеврејском, *Есвон* у преводу Ђ. Даничића – *јрим. јрв.*) из МТ као θασοβαν (= „Тасован“; уп. превод Еп. Атанасија Јевтића – *јрим. јрв.*) (односно תבנן) у LXX Пост. 46, 16. У истом старојеврејском писму, слова *цаге* (*šade*) (צ) и *јог* (*yod*) (י) су такође замењивана. Ова сличност објашњава превођење речи החירר (= јевр. „Хахирот“, *Пи-Арош* код Ђ. Даничића – *јрим. јрв.*) из МТ као ἑπαυλις (= грч. „боравиште“, „стан“, „кућа“ – *јрим. јрв.*) у Изл. 14, 2 и 14, 9. На основу превода Изл. 8, 9 ова реч може поуздано да се врати уназад на реч החירר.

Још увек је потребно развијати здрав критеријум за идентификовање писма које су преводиоци користили у свицима, као и критеријум одређеног степена његовог развоја. Овај проблем вероватно неће никада бити решен.

Исправљања текста Септуагинте

Варијанте враћене уназад из исправки LXX

Исправљања Аквиле (Aq), Симаха (Sym) и *kaige*-Теодотиона (*kaige*-Th), као и Оригена и Лукијана, одражавају веома мало варијанти, јер су сви ови преводи засновани на јеврејским текстовима који су били веома блиски прото–масоретском тексту.¹ Поред тога такве варијанте ипак постоје, и оне су посебно корисне, јер крајња буквалност већине ревизија релативно лако изводи ретроверзију њихове *Ворлаје*. Стога, варијанте које су враћене уназад на основу исправки могу да се сматрају поузданим. Ово не може да се примени на ревизије Симаха и Лукијана, које су често слободно преводили своје *Ворлаје*.

Следе неки примери:

2. Цар. 1, 17	MT:	יהורם
	LXX ^{OL} :	Ἰωραμ (ὁ) ἄδελφος αὐτοῦ
	=	יהורם אחיו
Јер. 23, 37	MT:	כה תאמר
	Th=LXX ^{OL} :	οὕτως ἐρεῖτε
	=	כה תאמרו

¹ Уп. нарочито J. Reider, *Prolegomena to a Greek-Hebrew and Hebrew-Greek Index to Aquila*, Philadelphia 1916, стр. 81–100; I. Soisalon-Soininen, *Der Charakter der asterisierten Zusätze in der Septuaginta*, AASF B, 114, Helsinki 1959, стр. 42–45; B. Johnson, *Die hexaplarische Rezension des 1. Samuelbuches der Septuaginta*, Lund 1963, стр. 40 и даље.

Јер. 33 (40), 14 МТ: אַתְּ הַרְבַּר הַטוֹב
 Th=LXX^{OL}: τὸν λόγον μου τὸν ἀγαθόν
 = אַתְּ דַּבְרֵי הַטוֹב
 (уп. Јер. 29, 10)

Јер. 41 (48), 10 МТ: וַיִּשְׁבַּם (יִשְׁמַעֵאל)
 и (Исмаило) их зароби
 LXX^{OL}: καὶ ὄρθησεν
 и он устаде рано
 = וַיִּשְׁבַּם

Насупрот осталим исправкама LXX, лукијански текст у историјским књигама (MSS (= манускриптâ) борс₂е₂, посебно књигâ Сам.–Цар.) показује многе значајне јеврејске варијанте.² Примери из манускриптâ борс₂е₂ (које понекад прате и други манускрипти) су излистани у студијама поменутих у напомени 15, као и у вредној монографији коју је приредио I. Нооукаас, *Iets over de grieksche vertaling van het Oude Testament*, Rotterdam 1888. Додатни примери из манускриптâ борс₂е₂ су наведени овде:

1. Сам. 9, 24 МТ: (כִּי לְמוֹעֵד שְׂמוֹר לְךָ) לֵאמֹר הֵעַם (קְרִיאָה)
 (јер је било сачувано за тебе до одређеног
 времена)
 Nabe-osvwyz(mg)b₂c₂e₂(txt): кад рекох: „Народ (који сам позвао)“
 παρὰ τοῦ λαοῦ (= старолатински (OL))
 од народа
 הֵעַם (уп. ПнЗ. 18, 3; 1. Сам. 2, 3 LXX)
 А: παρὰ τοῦ ἀνοῦ (=ἀνθρώπου; за замењивање
 λαοῦ/ἀνοῦ, уп. 1. Сам. 9, 2 הֵעַם, на ком
 месту у неким манускриптима пише
 λαόν а у некима ἀνοῦ.)
 В и rel.: παρὰ τοὺς ἄλλους

² Ове варијанте су од великог значаја за библијско изучавање, као што је и приметио А. Ралфс (A. Rahlfs) у својој темељној студији *Lucians Rezension der Königsbücher*, Septuaginta-Studien 3, Göttingen 1911, и као што је раније приметио А. Мец (A. Mez), *Die Bibel des Josephus*, Basel 1895. Међутим, док Мец и Ралфс описују јеврејске варијанте приказане у лукијанском предању као једноставно „прото–лукијанске“, недавне теорије су побољшале наше схватање текстуалног предања убаченог у лукијанске манускрипте. На основу нових материјала откривених у Кумрану, Бартелеми (Barthélemy), *Devanciers*, је указао на то да манускрипти борс₂е₂ приказују старогрчки превод у оним одељцима у којима манускрипти „LXX“ садрже такозвану *kaige*-Теодотионову ревизију, наиме, у 2. Сам. 10, 1 (11, 1) – 1. Цар. 2, 11 и 1. Цар. 21 – 2. Цар. 25 (уп. стр. 48). Слично гледиште се предлаже и у Тов, *RB* 79 (1972), стр. 101–113, према којем манускрипти борс₂е₂ приказују старогрчки превод којем је лукијански прерађени слој надређен. С друге стране, према Кросу (Cross), “Biblical Text”, и id., “Evolution”, први слој Лукијанског предања садржи прото–лукијанску ревизију према јеврејским текстовима какви су били пронађени у Кумрану (4QСам а, b, c). За детаљнију расправу о овом и о другим гледиштима, види R. A. Kraft, приређивач, *SCS* 2, стр. 3 и даље; K. G. O’Connell, *IDBS*, s.v. “Greek Versions (minor)”, стр. 377–380; R. A. Kraft, *ibid.*, s.v. “Septuagint”, стр. 811–814. Види такође испод, стр. 264, 299.

2. Сам. 18, 2	MT:	וישלח דוד (את העם) и Давид посла (народ)
	boz(mg)c ₂ e ₂ :	καὶ ἐτρίσσευσε Δαυειδ (= старолатински (Old Latin)) и Давид их подели на трећине
	=	וישלח דוד
	rel.:	καὶ ἀπέστειλεν Δαυειδ = MT

За процену ових текстова, види стр. 291.

2. Цар. 15, 10	MT:	(ויכהו) קבל עם (וימיתהו) (и удари га) пред народом (и уби га)
	bore ₂ :	ἐν Ἰεβλααμ
	=	ביבלעם
	Ахус ₂ Arm Syh:	κατέναντι τοῦ λαοῦ = MT
	B и rel.:	Κεβλααμ

Текст MT је сумњив, јер арамејска реч קבל није засведочена ни на једном другом месту у јеврејском тексту Старог Завета. За име места које се рефлектовало у LXX^L, уп. 2. Цар. 9, 27.

Лукијански текст књига Самуилових се често слаже са варијантама које се налазе у кумранским свицима (види посебно Ulrich, *Samuel*). Један пример следи:

1. Сам. 5, 9	MT:	אחרי הסבו אתו пошто су <i>ia</i> пренели
	B :	μετὰ τὸ μετελθεῖν αὐτήν пошто <i>он</i> оде
	boz ₂ e ₂ :	ἐν τῷ μετελθεῖν τὴν κιβωτὸν πρὸς τοὺς <u>Γεθθαίλους</u> пошто ковчег оде до Гетејина
	4QСам. ^a :	נתן סבה ׀רר ׀א (уп. Ulrich, <i>Samuel</i> , стр. 95)

Варијанте / не-варијанте

Не-варијанте

Први предмет текстуално–критичке анализе LXX треба да идентификује елементе који одражавају јеврејске варијанте, али такође треба да се размотре и негативни исходи овог истраживања. За текстуално–критичке сврхе, свако одступање од MT у LXX које не одражава варијанту, може да се назове не-варијантом.

Иако употреба овог термина за сва одступања у LXX која не одражавају варијанте и није практична, понекад се овде користи ради јасноће (види посебно одељке C и D). Сва превођења анализирана у поглављу II могу да се опишу као не-варијанте.

Варијанте / не-варијанте

Ради методолошке јасности морамо сада да направимо веома фину разлику између одређених група варијанти које су враћене уназад. У претходна два одељка смо говорили о варијантама и такозваним не-варијантама. Било би идеално када би сва одступања од МТ могла да се окарактеришу као варијанте или не-варијанте. Међутим, у многим примерима *нема* доказа који помажу при разликовању ове две групе. Да то кажемо на други начин, разликовање варијанти од не-варијанти зависи од доступности релевантних података. Треба нагласити да често нема ничега наслеђеног у самим подацима што би говорило против разликовања варијанти од не-варијанти, а ипак нема довољно доказа за њихово разликовање. Вероватно ће у каснијој фази истраживања нова схватања или нови подаци омогућити процену текстуално-критичке вредности одступања у LXX.

С друге стране, у примерима који ће бити наведени у овом одељку, *од самој иочешка* је немогуће разликовати ове две могућности. Ова одступања припадају области граматике и неизбежно не могу да буду добро анализирани. Штавише, доказ јеврејских манускрипта је толико компликован да је скоро немогуће проценити одступања:

(1) *Доказ из њревода*. Само најбуквалнији преводи (као што је Аквилин) представљају граматички најисправније одлике јеврејског толико доследно и стереотипно да могу поново да се преведу на јеврејски. У свим другим јединицама превода, тј. у великој већини књига Септуагинте, срећемо различите и недоследне приказе ових елемената, као што је указано на страни 54 и даље; отуда технике које су преводиоци користили не дају довољно информација за реконструкцију многих граматичких категорија.

(2) *Доказ који се пише јеврејских манускрипција*. Често се веровало да многа верзијска одступања у области граматике, која су била призната као „другостепена“, када се упореде са МТ (нарочито усклађивањем) треба да се припишу техникама преводилаца. Међутим, анализа јеврејских доказа – посебно недавно откривених рукописа – је разјаснила да треба бити опрезан, јер су слични другостепени текстови били препознати у древним јеврејским изворима. Ово важи за многе такве текстове који су препознати у Самарјанском Петокњижју још од анализе В. Гесениуса (W. Gesenius) (види стр. 267), и 1QИс.^а, као што је показао Кучер (Kutscher), *Isaiah Scroll*, као што важи и за друге изворе.³

Као исход ових спорних места сада је скоро немогуће оценити одступања у LXX у многим *трамашичким* категоријама. Пошто технике превођења не могу да се задовољавајуће анализирају, у овим областима не могу да се реконструишу поуздане варијанте. Штавише, када би унутрашњи докази у грчком тексту говорили против превођења уназад датог одступања у LXX на јеврејску варијанту, докази из јеврејског текста компликују ситуацију: реконструкција неколико

³ Види, на пример, анализу такозваног Северус свитка (Severus Scroll), J. P. Siegel, *The Severus Scroll and IQIsa*, SBL Masoretic Studies 2, Missoula, MT 1975.

типова варијанти која је изгледала немогућа са тачке гледишта LXX би сада требало да се сматра могућом, због постојања таквих текстова у јеврејским изворима. У том контексту, важно је нагласити да тема о тачности ретроверзије не би требало да се меша са аутентичношћу самих текстова (уп. стр. 124). Чак и када је ретроверзија поуздана, сама варијанта која је враћена уназад може да буде другостепена у развијању јеврејског текста.

Постоји више типова одступања у граматичким категоријама:

1. везници *waw/καί*
2. једнина/множина
3. заменице
4. актив/пасив
5. предлози
6. члан

LXX такође одступа од МТ по питању речци, везника, времена и глаголских промена, облика глагола, итд.

Одређивање горепомнутих категорија као посебне групе у текстуално–критичкој процени верзија је засновано на ставовима које је поставио М. Н. Goshen – Gottstein, као што је исти подвукао и објаснио у “Theory” и id., *The Hub, The Book of Isaiah*, part 1–2 (Jerusalem, 1975).

Лев. 2, 14	МТ:	בכורִיךְ
	LXX:	τῶν πρωτογεννημάτων
		превођењем уназад враћено у הבכורִים

Наводимо примере категорија поменутих на страни 219. Из њих (= примера) је немогуће закључити да ли или не девијација у LXX одражава варијанту. Нити је извесно да ли девијација већ поменутог типа рефлектује јеврејску варијанту – ако је таква девијација подржана, као што јесте, неким античким или средњовековним јеврејским извором (уп. стр. 129–131).

превод са енглеског:
Маријана и Срећко Петровић

SOME NOTES ON THE SEPTUAGINT

Emanuel Tov

Summary: In certain places Septuagint text differs from Masoretic text. It is considered that it reflects the variations of texts which the translators used as a template. The author lists several indicators which confirm this thesis and he also gives some illustrative examples.

Key words: LXX, MT, textual criticism, text variations